Rocznik Slawistyczny, t. LXXIV, 2025
ISSN 0080-3588
DOI: 10.24425/rslaw.2025.156393

Helena Karlíková*

Etymologické oddělení Ústavu pro jazyk český
Akademie věd České republiky
Brno

České substantivum *živáček* a jeho místo mezi slovanskými jazyky[1]

Pan profesor Siatkowski zůstane v mých vzpomínkách navždy jako vynikající slavista, který byl vždy ochoten naslouchat a poradit, ale i jako skvělý člověk, vždy plný elánu a pozitivní energie, do pozdního věku neobyčejně vitální a živý. A právě tento jeho výrazný rys mě při úvahách o smysluplném obsahu tohoto příspěvku, který by konvenoval vědeckému zaměření prof. Siatkowského, přivedl na myšlenku zaměřit se na reprezentanta slovní rodiny vztahující se k psl. slovesu **žiti* ‘žít’, a to především z hlediska slovotvorného a etymologického.

Tato rodina je velmi rozsáhlá; ve všech slovanských jazycích včetně staroslověnštiny je vedle základního slovesa doloženo značné množství derivátů nejrůznějšího druhu a jejich významy jsou výsledkem řady sémantických posunů[2]. Cílem příspěvku je analýza jednoho zástupce této slovní rodiny, jehož výskyt je, na rozdíl od jiných derivátů, omezen na malou část slovanského areálu, a to na české substantivum *živáček* a jeho případné responze ve slovanských jazycích.

---

* PhDr. Helena Karlíková, CSc., Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences, Department of Etymology, Brno, Czech Republic.
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2304-6445.
e-mail: helena.karlikova@ujc.cas.cz.

[1] Příspěvek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092. V příspěvku jsou rovněž použita data, která poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (https://lindat.cz) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2023062).

[2] K etymologii psl. **žiti* v. ESJS (1989–2022, sv. 19, s. 1155–1156).

Český lexém *živáček* má význam ‘živý tvor, někdo žijící, živoucí’ a vyskytuje se pouze ve frazémech vyjadřujících, že někde je liduprázdno, mrtvo, že se daná realita netýká žádného člověka, resp. žádného živého tvora. Proto je obligátní součástí tohoto frazému negace slovesa. Např.

Teď pospěšte, nikde není ani živáčka. Celoročně tu žije kolem patnácti obyvatel, ale my tu nepotkali ani živáčka. Ale za oknem na spoře osvětlené pěšince neviděl ani živáčka. Široko daleko ale nevidíme živáčka. Podíval se na jednu a pak na druhou stranu ulice, ale nebylo vidět ani živáčka, a protože měsíc právě couval, noc byla dokonale černá. Na ještě potemnělých ulicích není živáčka až na ženu zametající před hotelem chodník[3].

Synonymním obratem je *nebyla tam ani živá duše*, případně v genitivu záporovém *nebylo tam ani živé duše*. A právě idiom s *živou duší* se vyskytuje i v dalších (nejen) slovanských jazycích, např.:

p.	*nie było tam żywej duszy*
slk.	*nebola tam ani živá duša*
hl.	*njehna tam žiwa duša/ tam njeje była žiwa duša*
dl.	*tam njejo była żywa duša*
r.	*ни одна [живая] душа*, *ни одной [живой] души*, *ни души*
ukr.	*там не було жодної живої душі*
br.	*там не было ніводнай живой душы*
b.	*нямаше жива душа там*
srb./chorv.	*nije bilo žive duše tamo*
sln.	*tam ni bilo žive duše*

Srov. též např.

angl.	*there wasn't a living soul there*
něm.	es war keine lebende/lebendige Seele da
fr.	*il n'y avait pas âme qui vive là-bas* aj. (srov. též např. Čermák, 1988, s. 78).

Spojení **živa*(*ja*) *duša* ve významu ‘člověk, případně živý tvor’ se objevuje už ve Starém zákoně, mají ho všechny slovanské jazyky včetně staroslověnštiny[4]. O starobylosti samotného spojení pojmů ‘živý’ a ‘duše, duch’ svědčí i paralely v dalších indoevropských jazycích, např. lat. *animus vivus*, něm. *keine lebendige Seele* aj. Ostatně většina frazémů v evropských jazycích, jejichž součástí je duše, resp. živá duše, má svůj původ v Bibli (podrobněji Žuravlev, 2005, ss. 752–753, 756–757; v. též Anikin, 2021, ss. 162–164).

---

[3] Citace jsou z ČNK.

[4] Srov. např. pasáž z NT (1C 15,45) Ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν (citováno podle Souter, 1910) a ve stsl. překladu *bystь pьrvyi člověkъ adamъ vъ dušju živu* (Christ Slepč Mak Šiš – citováno podle SJS, 1966–2016, sv. 1, s. 527).

Na rozdíl od obratu s *živou duší* se slovní spojení s výrazem odpovídajícím českému *živáček* v žádném dalším slovanském jazyce nevyskytuje, je omezeno pouze na češtinu. Nabízí se otázka, kde se *živáček* v češtině vzal. Předně je třeba zdůraznit, že toto slovo stojí, jak bylo zmíněno výše, výhradně v ustálených spojeních, a to v takových, která mají negovat přítomnost jakéhokoli člověka, resp. jakéhokoli živého tvora, v běžném jazyce se jinak nepoužívá. Z hlediska slovotvorného by mohlo jít o deminutivum utvořené sufixem *-ek* (< psl. **-ьkъ*) od předpokládaného substantiva *živák*. Jak napovídá struktura tohoto základového substantiva, je to substantivizované adjektivum tvořené sufixem *-ák* (< psl. **-akъ* < ie. **-ā-ko-*) od adjektiva *živý* (psl. **živъ*). Jak sufix **-ьkъ*, tak sufix **-akъ* jsou produktivní slovanské sufixy, dobře dosvědčené lexikálním materiálem ve většině slovanských jazyků (srov. Sławski, 1974, ss. 89–90, 93–94), dokonce, jak ukázal J. Siatkowski, sufix **-akъ* je též nejfrekventovanějším sufixem slovanských výpůjček v němčině a jejích dialektech v různých historických fázích (srov. Siatkowski, 2015, ss. 59–108). Proto by bylo legitimní předpokládat, že výrazy odpovídající výše uvedeným výrazům českým mají i jiné slovanské jazyky, včetně těch formálně nejbližších, slovenštiny a polštiny. Ve skutečnosti tomu tak není, *živáček* je opravdu omezen pouze na češtinu, jak bylo zmíněno výše. Pokud jde o slovo *živák*, k němu v. níže.

Samo slovo *živáček* je i v českém prostředí slovo velmi zajímavé a hodné podrobnější analýzy. Ve starších historických fázích češtiny doloženo není. Nezaznamenal ho ve své rozsáhlé sbírce frazémů objevujících se v češtině už od nejstarších dob ani V. Flajšhans (1911, 1913). Přesto je třeba zmínit jeden doklad z češtiny doby střední. Ve slovníku Daniela Adama z Veleslavína je totiž zaznamenán výraz *živůček*, který je, jak vyplývá z následujícího kontextu, významově totožný s *živáčkem*: *žádný*, *nižádný …*, *ani člověk, ani človíček*, *ani živůček, ani živý člověk :: nullus, nemo non ullus*[5]. Zdá se ovšem, že toto deminutivum bylo zřejmě vytvořeno ad hoc z dvouslovného spojení *živý člověk* → *živůček* analogicky podle předchozí dvojice *člověk* → *človíček*. Jeho výskyt je totiž kontextově omezen pouze na zmíněného Daniela Adama z Veleslavína. Jak upozornil Václav Flajšhans, byl to zřejmě patriarcha české slavistiky Josef Dobrovský, který vycházeje z deminutiva *živůček* mylně k němu dotvořil výchozí slovo *živok*, v doložených textech neexistující: „[…] mistrovy dva řádky z r. 1809 v Lehrgebäude str. 51, jimiž uvádí Dobrovský příponu *-ok* do gramatik vůbec: „*-ok*: *lalok*, das Unterkinn, *lalůček*, Ohrläppchen, *živok*, daher *živůček*, ein lebendiges Wesen“. (Flajšhans, 1942–1943, s. 62).

V běžném jazyce se slovo *živok* neuchytilo; dalo však impuls k dalším závěrům, které se v některých gramatikách a slovnících následně nějakou dobu držely. Na první pohled totiž vypadá velmi archaicky. I to byl mimo jiné důvod, proč jej

[5] Daniel Adam z Veleslavína, *Silva quadrilinguis*, Praha 1598, 1810. Citováno podle Nejedlý (2012).

připsal český spisovatel, jazykovědec a národní buditel Václav Hanka (1791–1861) do jednoho z rukopisů slovníku *Mater verborum* (uložený v Knihovně Národního muzea, sign. X A 11) jako jednu ze svých podvržených glos. Nějakou dobu se *živok* objevoval i v dílech některých dalších českých a slovenských obrozenců. Josef Jungmann (1773–1847) má ve svém slovníku přímo uvedeno samostatné heslo *živok* (samozřejmě bez uvedení místa výskytu) a u něj pak už explicitně „dem. *živůček* ‘živočich, animal’“ (Jungmann, 1835–1839, sv. 5, s. 856). Lze ho nalézt i v textech slovenského národního buditele Michala Miloslava Hodži (1811–1870) nebo zastánce slovanské vzájemnosti Jána Kollára (1793–1852)[6]. Jako samostatné heslo má *živok* ve svém slovníku např. i slovenský básník, novinář, překladatel a propagátor česko-slovenské vzájemnosti Juraj Palkovič (1769–1850): „živok ‘živočich’“ (Palkovič, 1820–1821, s. 2905). A samostatně zaznamenal i *živůček* s odkazem na *živauček* (Palkovič, 1820–1821, s. 2906), pod heslem *živauček* ‘Männchen, Kerlchen’ pak má i kontext: „*ani živaučka doma nebylo*“ (Palkovič, 1820–1821, s. 2904).

Sufix **-okъ*, který lze v substantivu *živok* identifikovat, je dosvědčen slovanskými jazyky jen velmi sporadicky, je to přinejmenším psl. archaismus, který ovšem až na výjimky není podložen uspokojivými doklady. V češtině máme několik substantiv končících na *-ok*. Jsou to jednak přejatá slova: kniž. arch. *oblok* ‘okno’, výpůjčka ze slovenštiny[7], *žralok*, starší *žarlok* (Jungmann, 1835–1839, sv. 5, s. 829–830), obrozenská výpůjčka z polštiny[8], *rejnok* ‘druh paryby’, pravděpodobně zkomolená výpůjčka (resp. semikalk) něm. *Neunauge*; dále dva neologismy, na něž upozorňuje Flajšhans (1942–1943, s. 60), totiž *dobrok* a *pestrok*, vytvořené a zaznamenané Klaretem (Flajšhans, 1926–1928, sv. 2, ss. 263 a 385)[9], do obecnějšího užití se však nedostaly. Do dnešní doby přežil jediný novotvar obdobné struktury (tedy derivát tvořený od adjektiva pomocí sufixu *-ok*), a to slovo *prvok* (< adj. *prvý*) pro označení jednobuněčného živočicha. Vytvořil ho Josef Svatopluk Presl v rámci tvorby české zoologické terminologie (Presl, 1821, s. 74). Vedle slova *tlumok* nejistého původu[10] není patrně v češtině žádné sub-

[6] Podrobněji v. Kott (1878–1906, sv. 5, s. 848).

[7] Slk. *oblok* (< psl. **obvьlokъ*) je derivát adjektiva *oblý* (< psl. **obvьlъ*) – Králik (2015, s. 395).

[8] P. *żarłok* ‘žrout, hltoun’, stp. též ‘pijan, opilec’ je derivát *l*-ového participia *żarły* od slovesa *żreć* ‘žrát’ (< psl. **žerti*, *žьrǫ*) – Boryś (2005, s. 752). Srov. též ESJS, 1989–2022, sv. 11, s. 694.

[9] Slovo *dobrok* použil Klaret v kapitole „De hominibus spiritualibus“ v rýmu spolu s lat. ekvivalentem *opulentia* ‘zámožnost, bohatství’: […] *prebendium sit obrok, eda mlassk, opulencia dobrok* […] (Flajšhans, 1926–1928, sv. 1, s. 145, slovo *pestrok* pak v kapitole „De vestibus“ v rýmu s lat. *tunicale*: […] *tunicale pestrok, examitum sit axamit* […] (Flajšhans, 1926–1928, sv. 1, s. 58).

[10] Je už stč. *tlumok* ‘cestovní zavazadlo sloužící k uložení objemnějších věcí’ (ESStč), dále p. *tłumok*, arch. a dial. též *tłomok* tv. (Karłowicz, 1900–1911, sv. 6, s. 403). Podle Machka (Machek, 1968, s. 646) souvisí se stč. substantivem *telma* ‘pytlík, tobolka’ bez dalšího vysvětlení.

stantivum, které by bylo už psl. původu a bylo by prokazatelně tvořeno pomocí sufixu **-okъ*. V dalších slovanských jazycích se situace od té české příliš neliší. F. Sławski nachází několik příkladů na nomina agentis, z nich nejlépe jsou doloženy responze psl. **sъvědokъ* < **sъvěděti* '(spolu) vědět, znát' (např. slk. *svedok*, srb./chorv. *svjèdok*, sln. *svedòk*)[11], dále např. r. *jezdók* 'jezdec', *igrók* 'hráč' a několik dalších (Sławski, 1974, s. 92). Podobně se vyjadřuje též F. Vaillant, na rozdíl od Sławského uvádí mezi slovanskými slovy dosvědčujícími sufix **-okъ* též č. *živok*[12]. Odkazuje i na stará adjektiva derivovaná tímto sufixem, typu **vysokъ*, **širokъ*, **glǫbokъ*, u nichž ovšem není jisté, zda jde o *k*-ové rozšíření původního *o*-kmene, nebo o psl. sufix **-okъ* (Vaillant, 1974, s. 543)[13].

Z výše řečeného vyplývá, že v češtině je sufix *-ok* (**-okъ*) vzácný. Není proto divu, že se V. Flajšhans (1942–1943) vyjadřoval k Dobrovského novotvaru *živok* poměrně s despektem. Přesto je však Dobrovského postup logicky vysvětlitelný. Už ve staré češtině totiž najdeme několik deminutiv tvořených formálně podobně jako *živůček*, a to od některých substantiv mužského rodu s *o*-ovým kořenovým vokalismem a sufixem *-k* (psl. **-kъ*)[14]. Od stč. *lalok* 'povislá kůže nebo ztučnělé maso, zvl. pod bradou a na břiše; (především v plurálu) chřtán, jícen, hltan; spec. skřele, příklopka žaberního otvoru ryby' je utvořeno zdloužením kořenového vokálu a připojením sufixu *-ek* (< psl. **-ьkъ*) deminutivum *lalóček* (ESStč), v češtině doby střední v podobě *lalouček* (Nejedlý, 2012), dnes pravidelnou změnou *lalůček*. Od stč. *potok* 'proud, pramen' (ESStč) je stejným způsobem odvozeno deminutivum *potóček*, od 16. stol. už *potůček* (srov. Nejedlý, 2012). K těmto už stč. útvarům lze připojit ještě novější *krůček*[15], deminutivum od *krok*. Je tedy naprosto pochopitelné, že ani renomovaní slavisté, jako byli F. Miklosich nebo A. Vaillant, o existenci stč. *živok* nepochybovali a zařadili jej do svých gramatik.

Důvodem, proč není substantivum *živok* doloženo, může být to, že není doloženo pouze náhodou, že se prostě kontext, v němž ve staročeských textech figurovalo, jen nedochoval. Na podporu této úvahy by se dalo uvést, že ve dvou případech je *živok* zmiňován ve slovenských slovnících. Samostatné heslo mu

---

Boryś připojuje i p. *tłomok*, *tłóm* 'ptačí vole' (?, bez uvedení zdroje) a vše odvozuje od *tłumić* ve významu 'stiskovat, stlačovat' (tento význam je dobře doložen ve stp. – SStp, sv. 9, s. 163); pro 'zavazadlo' i 'ptačí vole' pak rekonstruuje primární význam **'to, co je stisknuté, naplněné něčím' (Boryś, 2005, s. 636).

[11] Odpovídající výrazy v dalších slovanských jazycích jsou tvořeny pomocí produktivního sufixu **-ьkъ*: p. *świadek*, č. *svědek*, hl. *swědk*.

[12] Č. *živok* zařadil mezi slovanská slova tvořená sufixem **-okъ* už dříve též Miklosich (1875, s. 253).

[13] K sufixu *-okъ* v. též ESJS, sv. 18, s. 1099 (s. v. *vysokъ*).

[14] Rozdíl je ovšem v tom, že nejde o substantiva deadjektivního původu, jak by tomu bylo v případě slova *živok*.

[15] Ještě Jungmann (1835–1839, sv. 2, s. 199) má pouze *kroček*, ve stč. není deminutivum doloženo.

věnuje ve svém slovníku M. Kálal: „*živok* ‘1. živok; 2. živá bytost’“ (Kálal, 1923, s. 902), a zaznamenává ho i Slovník slovenského jazyka: „*živok* kniž. zastar. ‘živý tvor, živočich’“ (SSJ, 1959–1968, sv. 5, s. 811). Ani jeden z těchto slovníků však neuvádí zdroj, není vyloučeno, že jím byl slovník Jungmannův, proto jako důkaz širšího rozšíření tohoto slova tyto slovníky neobstojí. Pravděpodobnější se zdá, že *živok* je opravdu pouze dříve neexistující novotvar, byť uměle vytvořený na základě reálných a logicky předpokládaných slovotvorných postupů, a primární je pouze doložené deminutivum *živůček*. V případě tohoto deminutiva není třeba předpokládat základové substantivum, od něhož by bylo odvozeno. Jak už bylo zmíněno výše, může to být slovo vytvořené v daném kontextu univerbizací z dvouslovného spojení *živý člověk* pod vlivem jemu předcházející formulace se záměrem zesílení záporného významu *ani člověk, ani človíček*. Jak *človíček*, tak *živůček* jsou sice formálně deminutiva, ve skutečnosti však neoznačují v těchto souvislostech malého (živého) člověka. Mají jistou expresivní zesilovací funkci a zároveň je v nich implikováno i citové zabarvení, s jakým se lze setkávat v lidové mluvě častěji. Srov. např. (z dvouslovného spojení) *velebníček* místo *velebný pán*, *pánbíček* místo *Pán Bůh*, dále *jemináčku*, *božínku* apod.[16].

Z podobného úhlu jako na *živůčka* je pravděpodobně třeba nahlížet i na *živáčka*. Jak bylo řečeno výše, ve starších fázích češtiny se *živáček* nevyskytuje. Nejstarší doklad v kartotéce lexikálního archivu (dále KLA)[17] pochází z roku 1885: „[…] *leží výše než Sněžka, ale v 1600 m. tam leží už věčný sníh, v němž už živáčka nebydlí“* (Athenaeum 2, 307b, 10 – citováno podle KLA)[18]. PSJČ uvádí pod heslem *živáček* význam ‘ živý tvor, živá duše, někdo živoucí, žijící’ s doklady z krásné literatury, např.: *V hostilně nebylo živáčka.* – J.Š. Kubín. *U stolu mlčím a nedutám, živáčka v pokoji není.* M. Pujmanová aj. Zaznamenává i ojediněle doložený tvar *živíček*: *Na cestě, stranou stavby, nebylo živíčka.* – L. Hašková (PSJČ, sv. 8, s. 1055). Na rozdíl od PSJČ charakterizuje SSJČ *živáčka* jako expresivní slovo, *živíčka* nemá (SSJČ, 1960–1971, sv. 4, s. 923). Hojně dosvědčují *živáčka* české i moravské dialekty, a to vždy jako součást obratu vyjadřujícího, že je (nebo bylo) někde prázdno, bez lidí, tedy *nebylo tam* (*ani*) *živáčka*[19]. Srov. dále např.:

---

[16] Dobře je to vidět ve starých českých příslovích, jako např. *sprostný sedláček lépe ho (Boha) zná než největší zlosyn mistr neb mudřec* (Flajšhans, 1913, s. 418), *není službičky, aby nebylo partičky*; *není toho kostelíčka, aby čert při něm své kapličky neměl*, aj. (Oberpfalcer, 1927, s. 125).

[17] Jde o kartotéku lexikálního archivu (1911–1991), uloženou v Ústavu pro jazyk český. Obsahuje excerpční materiál, na jehož základě vznikly všechny reprezentativní výkladové slovníky češtiny.

[18] Další ze zbývajících, v kartotéce zaznamenaných 64 dokladů tohoto slova jsou mladší.

[19] F. Trávníček má ve svém slovníku pod heslem *živáček* význam ‘živá duše’ a poznámku, že se toto slovo vyskytuje v lidových pohádkách (Trávníček, 1952, s. 1793). Dialektický materiál však tomu nenasvědčuje.

Žádný živáček se neozval = živý tvor, *nebylo doma ani živáčka* (ani živé duše) (Bartoš Dod., 1910, s. 165). *Nikdo nepřišel, ani živáček* (okolí Vsetína – ALJ). *...ani ptáčka živáčka...* (okolí Vysokého Mýta – ALJ). *Nebylo tam ani živáčka ani človíčka* (Přerovsko – ALJ). *Živáček to nepozná* (= nikdo) (Kott, 1878–1906, sv. 5, s. 842). *Ani živíčka* (Zaorálek, 1963, s. 452) aj.

Jak už bylo zmíněno, svou formou (nikoli významem) je *živáček* deminutivum. Analogicky podle způsobu tvoření deminutiv v češtině typu *voják* → *vojáček*, *panák* → *panáček*, *vlak* → *vláček* aj. by se tedy dalo předpokládat, že výchozím substantivem bude deadjektivum *živák*. Produktivní sufix *-ák* (< psl. **-akъ* < ie. *-ā-ko-*) totiž mimo jiné, jak známo, substantivizuje adjektiva: např. *chudý* → *chudák*, *hloupý* → *hlupák*, *silný* → *silák* aj.[20]. A tento proces se předpokládá už pro praslovanštinu, např. **junakъ* od **junъ* ‘mladý’, **sirakъ* ‘sirota’ od **sirъ* ‘samotný, osiřelý, opuštěný’, aj. (Sławski, 1974, s. 89–90). Frekvence výskytu slova *živák* v češtině však takovému způsobu odvození *živáčka* nenasvědčuje. Jeho doložení je totiž zcela marginální. ALJ zaznamenává pouze 6 dokladů, a to jen z oblasti Uherského Hradiště a okolí. V PSJČ je heslo *živák* opatřeno hvězdičkou a doplněno jedním dokladem: *Noc je noc a nikde ani živáka.* – M. Příleská (PSJČ, 1937–1957, sv. 8, s. 1055). SSJČ heslo *živák* nemá. Odpovídající výraz nemají ani ostatní slovanské jazyky[21]. Výjimkou je jen slovinština, která má slovotvorně totožný tvar *živák*, významově se však liší. Znamená ‘živá větvička vinné révy’. M. Furlanová srovnává toto sln. substantivum s č. *živák* a obě slova pokládá za deadjektiva utvořená analogicky podle modelu **novъ* → **novakъ* od adjektiva **živъ*. Širší rozšíření psl. **živakъ* ve slovanském areálu dokládá srb. proprii *Živak*, *Živáković* (Bezlaj et al., 1976–2007, sv. 4, s. 458). Zatímco sln. *živák* vznikl s největší pravděpodobností podle předpokladu M. Furlanové (svědčí o tom ostatně i jeho význam), č. *živák*, vzhledem k jeho nulovému výskytu ve starších fázích češtiny a také k jeho marginálnímu doložení v dialektech, je patrně spíše útvar sekundárně vzniklý desufixací (snad ovlivněnou potřebou větší expresivity) slova *živáček*.

Z toho pak vyplývá, že substantivum *živáček* by mohlo být odvozeno přímo od adjektiva *živý*. Tento způsob tvoření, kdy slova takto odvozená od adjektiv označují „nositele vlastnosti pojmenované základovým adjektivem“ (Šimandl, 2016, s. 62), je v češtině doložitelný i dalšími příklady: *miláček* (← *milý*), *nováček* (← *nový*), *jedináček* (← *jediný*) aj. Nelze ovšem vyloučit ani tu možnost, že *živáček* vznikl (podobně jako *živůček*, ale nejspíš nezávisle na něm) univerbizací dvouslovného spojení *živý člověk*. Pro češtinu jde o slovo vzniklé relativně nedávno

[20] Podrobně v. Šimandl (2016, s. 69–71).

[21] Substantiva odvozená od adjektiva **živъ* lze najít i v dalších slovanských jazycích, ale s jinými sufixy. Srov. např. p. dial. *żywczyk* ‘chlapec živý, hbitý, pohyblivý’ (Karłowicz, 1900–1911, sv. 6, s. 454), dl. *živoch* ‘živý tvor, zvíře’ (Pful, 1866, s. 1048), *živuch* ‘wilder Mensch, divoch’ (Šwjela, 1963, s. 628) apod.

(tedy pravděpodobně až v češtině nové), i když frazém *nebylo tam ani živáčka* začíná mít dnes už nádech knižní. V žádném dalším slovanském jazyce se nevyskytuje.

Pro úplnost je třeba dodat, že *živák* se dnes v češtině opět objevuje, a to jako neologismus. Jde o expresivum používané v hovorovém jazyce a hudebním slangu ve významu ‘přímý, živý záznam vystoupení hudební skupiny nebo interpreta na nosič zvuku’, např. *stal jsem se kmotrem nového živáku* (NSČ, 1989, s. 351); vznikl nejspíš univerbizací dvouslovného spojení *živý záznam*.

Zkratky jazyků

angl.	– anglický	p.	– polský
b.	– bulharský	psl.	– praslovanský
br.	– běloruský	r.	– ruský
č.	– český	slk.	– slovenský
dl.	– dolnolužický	sln.	– slovinský
fr.	– francouzský	srb.	– srbský
hl.	– hornolužický	stč.	– staročeský
chorv.	– chorvatský	stp.	– staropolský
ie.	– indoevropský	stsl.	– staroslověnský
lat.	– latinský	ukr.	– ukrajinský
něm.	– německý		

Jiné zkratky

aj.	– a jiné	spec.	– speciálně
apod.	– a podobně	srov.	– srovnej
arch.	– archaický	st.	– starší
dial.	– dialektický	s. v.	– sub voce
kniž.	– knižní	tv.	– téhož významu
lid.	– lidový	v.	– viz
metaf.	– metaforický	zastar.	– zastaralý
např.	– například	zvl.	– zvláště
onom.	– onomatopoický		

Literatura
[References]

ALJ	–	Archiv lidového jazyka uložený v dialektologickém oddělení ÚJČ AV ČR v Brně.
Bartoš Dod.	–	*Dodatky k Bartošovu Dialektickému slovníku moravskému* (Kott, 1910).
ČNK	–	Český národní korpus: elektronický soubor autentických textů.
ESJS	–	*Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Havlová et al., 1989–2022).
ESStč	–	*Elektronický slovník staré češtiny* (Šimek et al., online).
KLA	–	Kartotéka lexikálního archivu.
NSČ	–	*Nová slova v češtině. Slovník neologismů* (Martincová et al., 1998).
NT	–	Nový zákon (Novum Testamentum).
PSJČ	–	*Příruční slovník jazyka českého* (1937–1957).
SJS	–	*Slovník jazyka staroslověnského* (Kurz et al., 1966–2016).
SSJ	–	*Slovník slovenského jazyka* (Peciar, 1959–1968).
SSJČ	–	*Slovník spisovného jazyka českého* (Havránek et al, 1960–1971).
SStp	–	*Słownik staropolski* (Urbańczyk, 1953–2002).
Žuravlev	–	*Jazyk i mif. Lingvističeskiy kommentariy k trudu A. N. Afanas'yeva ...* (Zhuravlev, 2005).

Anikin, A.Ye. (2021). *Russkiy etimologicheskiy slovar'*, vyp. 15. Moskva. [Аникин, А.Е. (2021). *Русский этимологический словарь*, вып. 15. Москва].

Bartoš, F. (1906). *Dialektický slovník moravský*. Praha.

Bezlaj, F., Snoj, M., Furlan, M., & Klemenčič, S. (1976–2007). *Etimološki slovar slovenskega jezika* (Sv. 1–5). Ljubljana.

Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.

Čermák, F. (1988). *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha.

Flajšhans, V. (1911, 1913). *Česká přísloví. Sbírka přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku* (Sv. 1: *A–N*; Sv. 2: *O–Ž*). Praha. [Reedice: Mokienko, V., & Stěpanova, L. (Eds.). Olomouc 2013].

Flajšhans, V. (1926–1928). *Klaret a jeho družina* (Sv. 1–2). Praha.

Flajšhans, V. (1942–1943). Živok. *Český časopis filologický*, 1, 59–63.

Havlová E., Erhart A., & Janyšková I. (Red.). (1989–2022). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (Seš. 1–21). Praha : Brno.

Havránek, B. et al. (Red.). (1960–1971). *Slovník spisovného jazyka českého* (Sv. 1–4). Praha.

Jungmann, J. (1835–1839). *Slovník česko-německý* (Sv. 1–5). Praha.

Kálal, M. (1923). *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*. Banská Bystrica.

Karłowicz, J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich* (Sv. 1–6). Kraków.

Kott, F.Š. (1878–1906). *Česko-německý slovník zvláště grammatickofraseologický* (Sv. 1–7; Sv. 8.: *Příspěvky k českoněmeckému slovníku*; Sv. 9.: *Druhý příspěvek*

k českoněmeckému slovníku; Sv. 10.: *Třetí příspěvek k českoněmeckému slovníku*). Praha.
Kott, F.Š. (1910). *Dodatky k Bartošovu Dialektickému slovníku moravskému*. Praha.
Králik, Ľ. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava.
Kurz, J., & Hauptová, Z. et al. (1966–2016). *Slovník jazyka staroslověnského = Lexicon linguae palaeoslovenicae* (Sv. 1–5). Praha.
Machek, V. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého*, 2., opravené a doplněné vydání. Praha.
Martincová, O. et al. (1998). *Nová slova v češtině. Slovník neologismů*. Praha.
Miklosich, F. (1875). *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. 2. Bd: *Stammbildungslehre*. Wien.
Nejedlý, P. et al. (2012). *Databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2012– [citován stav z 23. 7. 2025]. Dostupné z www: <https://madla.ujc.cas.cz>.
Oberpfalcer, F. (1927). Zdrobnělá slova. *Naše řeč*, 11, 97–105, 125–128.
Palkovič, J. (1820–1821). *Bömisch – deutsch – lateinisches Wörterbuch*. Bd. 1–2. Preßburg.
Peciar, Š. (Red.). (1959–1968). *Slovník slovenského jazyka* (Zv. 1–6). Bratislava.
Pful, K.B. (1866). *Łužiski serbski słownik*. Budyšin.
Presl, J.S. (1821). Navržení soustavy živočichů dle tříd, řádů a rodů, a spolu pokus zčeštění potřebných v živočišstvu názvů. *Krok. Veřejný spis všenaučný pro vzdělance národu Česko-Slovanského*, *1*(2), 67–84.
Příruční slovník jazyka českého. Sv. 1–8. (1937–1957). Praha.
Siatkowski, J. (2015). *Studia nad słowiańsko-niemeckimi kontaktami językowymi*, Warszawa.
Sławski, F. (1974). *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*. In F. Sławski (Red.). *Słownik prasłowiański* (Sv. 1; s. 43–141). Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk.
Souter, A. (Ed.). (1910). *Novum Testamentum Graece*. Oxford.
Šimandl, J. (Ed.). (2016). *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha.
Šimek Š. et al. (Ed.). *Elektronický slovník staré češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. [citován stav z 20. 7. 2025]. Dostupné z www: http://vokabular.ujc.cas.cz.
Šwjela, B. (1963). *Dolnoserbsko-němski słownik*. Budyšin.
Trávníček, F. (1952). *Slovník jazyka českého*. Čtvrté, přepracované a doplněné vydání. Praha.
Urbańczyk, S. (1973–2002). *Słownik staropolski* (Sv. 1–11). Wrocław; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk.
Vaillant, A. (1974). *Grammaire comparée des langues slaves*. (Vol. 4: *La formation des noms*). Paris.
Zaorálek, J. (1963). *Lidová rčení.* K vydání připravili S. Utěšený, M. Nedvědová, & J. Spilka. Praha.
Zhuravlev, A.F. (2005). *Jazyk i mif. Lingvisticheskiy kommentariy k trudu A. N. Afanas'yeva «Poeticheskiye vozzreniya slavyan na prirodu»*. Moskva. [Журавлев, А.Ф. (2005). *Язык и миф. Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва].

Summary

The Czech Noun *živáček* in the Slavic Context

The lexeme *živáček*, attested exclusively within idiomatic expressions of the type *nebylo tam ani živáčka* (‘not a soul was there’), lacks documentation in earlier stages of Czech, the earliest record dating to 1885. Formally, though not semantically, it constitutes a diminutive. On the basis of Czech diminutive derivation patterns (*voják* → *vojáček*, *panák* → *panáček*), its hypothetical base form would be *živák*, itself derived by means of the productive suffix *-ák* from the adjective *živý* ‘alive’ (cf. *chudý* → *chudák*, *hloupý* → *hlupák*). The noun *živák*, however, is attested only sporadically and within a restricted dialectal area.

Within the Slavic domain, the sole formally cognate item is Slovene *živák* ‘live shoot of a grapevine’, most likely derived from Proto-Slavic **živъ*. In contrast, Czech *živák* is more plausibly a secondary back-formation (desuffixation) from *živáček*. The latter, unattested elsewhere in Slavic, is probably derived either directly from *živý* (cf. *milý* → *miláček*, *nový* → *nováček*) or through univerbation of the syntagm *živý člověk*. By analogy, the archaic word *živůček* (attested solely in the works of Daniel Adam of Veleslavín) appears likewise to be a univerbation. The hypothetical base form *živok*, posited by earlier linguists, is probably a non-occurring neologism generated via legitimate but unrealized derivational models.

***Keywords*:** etymology, Slavonic languages, idiomatic expression, derivation, (de)suffixation, univerbation.